

## ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ПРАВОЗНАВСТВО В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

*У статті окреслено коло проблем, які постають перед загальнотеоретичним правознавством в умовах системної кризи ґрунтованої на цінностях капіталізму індустріального типу глобалізації та формування її нової, постіндустріальної моделі, визначальною метою якої має стати людиноцентристська спрямованість. У зв'язку з цим значну увагу приділено необхідності світоглядно-методологічного переосмислення зв'язків права з економікою, політикою, державою, обґрунтуванню відмінної від них власної внутрішньої логіки розвитку права, його тенденцій в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій, що своєю чергою не може не відбиватися на предметному полі загальнотеоретичного правознавства.*

**Ключові слова:** глобалізація, постіндустріальна глобалізація, виклики, загальнотеоретичне правознавство, людиноцентрична спрямованість, право, економіка, держава, цінності, тенденції розвитку права, національна правова система.

Слово «глобалізація» впродовж останнього півстоліття стало чи не найпопулярнішим у світі. Проте якщо ще до недавнього часу глобалізація розглядалася як одна з магістральних тенденцій світового розвитку, то в останні декілька років ставлення до неї різко змінилося.

Як у наукових публікаціях, так і, особливо, в засобах масової інформації і соціальних мережах дедалі частіше лунають голоси про завершення ери глобалізації, про те, що вона себе вичерпала, тому «вмирає», і цей процес невідворотний. Його наслідком має стати радикальна зміна логіки розвитку людської цивілізації – її еволюція від глобалізму до регіоналізму, локалізму чи навіть ізоляціоналізму.

Здавалося б, такі песимістичні прогнози щодо перспектив глобалізації мають під собою вагоме підґрунтя. Глобалізація, принаймні в сучасному її вигляді, виявилася неспроможною впоратися з найгострішими викладами сучасності – усунути або хоча б пом'якшити кричущу майнову диференціацію людей, країн і регіонів, припинити використання військово-силових засобів і методів нав'язування іншим народам їхнього конституційного ладу, державного устрою, культурної політики, що нині неприховано демонструє путінська Росія, подолати значною мірою викликану цими чинниками міграційну кризу, побороти транснаціональну злочинність і міжнародний тероризм.

Випробовування не оминули навіть найбільш соціально-інноваційний і, як вважалося, найуспішніший «глобальний проект» – Європейський

Союз. Підтвердженням цього є зростання єроскептицизму і національного егоїзму всередині Європейського Союзу, проявами яких стали (Brexit) – проголошений вихід Великої Британії із його складу та дезінтеграційні прагнення деяких інших держав – членів ЄС.

В основі цих кризових процесів лежать системні причини – ерозія засадничих цінностей, на яких на початку 1950-х рр. створювалося і досі функціонує європейське співтовариство – єдиного ринку, а згодом і єдиної валюти, вільного руху капіталу людських та виробничих ресурсів, товарів і послуг, інформації та ін. На тлі підвищеної уваги до цих системотвірних для ЄС економічних цінностей послабилася увага до традиційних, спільних для Європи політичних, духовних і культурних цінностей, що упродовж віків уособлювали її ідентичність – демократичних принципів організації і функціонування європейських інститутів, поваги до прав людини, національної самобутності європейських народів, їхніх культурних, етнічних та інших особливостей. Наслідком цього стала надмірна бюрократизація ЄС, що своєю чергою призвело до посилення недовіри до його політичних еліт та інститутів, наростання популізму, націоналістичних ідей всередині країн – членів ЄС.

Проте навіть наявність глибокої системної кризи сучасної моделі глобалізації ще не означає вироку їй як явищу.

Системна криза, відповідно до теорії самоорганізації складних систем – синергетики,

не обов'язково тягне за собою деструктивні наслідки. Біфуркаційні процеси, що нині відбуваються в ЄС і світі, призводять не тільки до руйнації, а й несуть у собі конструктивно-перспективні елементи.

Ці процеси, згідно з тими самими синергетичними уявленнями, забезпечують сходження системи з попередньої траєкторії розвитку і перехід її на нову траєкторію, усуваючи перешкоди на цьому шляху. Тобто, таке переключення означає заперечення того, що віджило, не відповідає сучасним викликам і реаліям та збереження і розвиток всього конструктивного і прогресивного, нагромадженого людством за довгу історію його існування.

Інакше кажучи, наслідком біфуркації\* в цьому разі є створення передумов для якісного оновлення глобалізаційних процесів, переходу до нового циклу розвитку глобалізації, який відомий вітчизняний соціолог і економіст А. Гальчинський називає постіндустріальною парадигмою, що приходить на зміну індустріальній матриці глобалізації [1]. Функціональні форми цього нового циклу розвитку глобалізації, на думку А. Гальчинського, лише зароджуються. Вони можуть виявитися не тільки непередбачуваними, а й діаметрально протилежними тим, що діють сьогодні [1].

Погоджуючись з А. Гальчинським, що постіндустріальна глобалізація набуватиме нових функціональних форм і якостей, разом з тим навряд чи можна стверджувати, що в процесі її трансформації радикально змінюватимуться базові цінності європейської, а нині й загальнолюдської цивілізації.

Очевидно, істотних трансформацій зазнають ті цінності, на які спирається сучасна модель глобалізації, базисом якої є капітал і, відповідно, капіталістичні цінності – нагромадження капіталу, його монополізація, зосередження багатства в руках небагатьох, прибуток, споживання, іншими словами – гроші. Безперечно, що із завершенням ери індустріального капіталізму, свідками чого ми стаємо сьогодні, відходять в минуле (або ж принаймні втрачатимуть провідне значення), саме ці цінності. Хоча для багатьох наших доведених до зубожіння співвітчизників, особливо після оприлюднених е-деклярацій вітчизняних можновладців, такі прогнози можуть виглядати ідеалізованим романтизмом. Надто швидко

і глибоко проникли капіталістичні цінності накопичення і споживання у свідомість вітчизняної владної «еліти», щоб очікувати від неї здатності відмовитися від них.

І тим не менше, постіндустріальній моделі глобалізації притаманна принципово інша цільова спрямованість. Її метою мають стати не прибуткове застосування капіталу, а його людиноцентристське спрямування. Людина, її гідність, права і свободи – це той вектор (напрямок) руху, на базі якого тільки й можливі існування і подальший розвиток глобалізаційних процесів у сучасному світі. Від глибини інтегрованості людини у системні зв'язки і комунікації, властиві сучасному світу, залежить майбутнє цивілізації.

Це зовсім не означає повного заперечення основних атрибутів індустріальної глобалізації – поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації ринків робочої сили, товарів і капіталу. Проте їх розвиток втрачає статус визначальної домінанти і має підпорядковуватись глобалізації особистості [1].

1. Намагання осмислити явища і процеси, що відбуваються у сучасному світі, через феномен людини не є чимось принципово новим для сучасних не тільки соціально-гуманітарних, а й природничих і навіть технічних наук. Воно особливо стало помітним ще наприкінці ХХ ст., коли значно активізувався процес антропологізації наукових знань, який триває й нині.

На відміну від глобалізаційних процесів, до поглибленого осмислення яких правознавство (у тому числі загальнотеоретичне) долучилося лише на початку ХХІ ст. – пізніше економічних наук, соціальної філософії і соціології [2, с. 145], на процеси антропологізації воно зреагувало одним з перших серед суспільних наук. І це не дивно, оскільки до цього зобов'язує сам об'єкт правових досліджень. Як слушно зазначив свого часу французький вчений Ж. М. Брекман, людина є «непохитною основою будь-якої думки про право» [3, р. 94; 4, с. 236].

Отже, сфера права і, відповідно, правознавства, попри наявність істотної національної і групової (правосімейної) специфіки, яка, очевидно, зберігатиметься навіть у віддаленій історичній перспективі, є однією з найчутливіших до нових глобалізаційних викликів. Ці сфери не можуть успішно розвиватися без трансформації основ правового світогляду відповідно до названого постіндустріального вектора розвитку глобалізації – поваги до прав і свобод людини, демократії, верховенства права, взаємної відповідальності людей один перед одним тощо.

\* Біфуркація (від *lat.* bifurcus – роздвоєний) – перебування системи на «роздоріжжі», в точці переходу з одного стану в інший. Поряд з такими поняттями, як самоорганізація, хаос, порядок, ентропія, системна криза тощо, є одним з основних понять синергетики.

Як свідчить досвід найуспішніших і найзаможніших країн сучасного світу, запорукою їхнього економічного процвітання стали не природні ресурси, а насамперед «людський капітал» та створені ним ефективні державні і правові інститути, основною метою яких є забезпечення і захист вказаних цінностей.

Звідси випливає, що однією з визначальних тенденцій розвитку загальнотеоретичного правознавства в умовах глобалізаційних трансформацій є його остаточне звільнення від вульгарного економічного детермінізму і надмірної політизації, переорієнтація з притаманної юридичному позитивізму державоцентристської спрямованості, яка за попередньою радянською традицією все ще відчутно проявляється у вітчизняній загальній теорії держави і права, на людиноцентристську.

Здавалося б, зовнішні атрибути такої переорієнтації в українському загальнотеоретичному правознавстві очевидні. На зміну світоглядно-методологічному монізму, що ґрунтувався на так званому формаційному підході до історії людства, у тому числі становлення і розвитку права, визначальна роль в яких відводилася «економічному базису», а право розглядалося як його похідна – «зведена в закон» воля економічно панівних у суспільстві соціальних сил, прийшов світоглядний плюралізм, одне з провідних місць в якому належить доктрині природного права, в основі якої лежать уявлення про природні, невідчужувані права людини, які є першоджерелом права. Як підтверджує зарубіжний досвід, така трансформація світогляду для посттоталітарних держав, в яких створені державою закони часто уособлювали відверте свавілля, виправдовували злочини проти людства і людяності, цілком логічна.

У літературі з філософії права та загальної теорії права все частіше можна зустріти звернення до комунікативних концепцій права, які небезпідставно вважають протестною реакцією на всевладдя формальних норм, що нівелюють особистість. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені Конституцією України найвищою цінністю (ст. 3).

Проте все це поки що залишається переважно на рівні теоретичних абстракцій і конституційних декларацій. Істотного впливу цих позитивних доктринальних зрушень на загальну теорію права і відповідну навчальну дисципліну не відчувається. У них і надалі домінує державоцентристська спрямованість. Людина за

усталеною традицією розглядається не як активний творець права і його мета, а як суб'єкт правовідносин, які за тією ж традицією виникають на основі встановлених державою норм, є їх наслідком.

Це призводить до відчуження права від особистості, витіснення її на узбіччя правових процесів, що відбуваються в державі і світі. Людині фактично відводиться роль спостерігача за правотворчими процесами та виконавця встановлених без її участі норм.

Між тим відповідно до згадуваних комунікативних концепцій право розглядається не як нав'язана людині зовнішня сила, метою якої є підкорення людини, а як результат взаємодії, комунікації людей, як спосіб їхнього буття.

Така людиноцентристська переорієнтація загальнотеоретичного правознавства має суттєве світоглядно-методологічне значення не тільки для вивчення курсів філософії права, загальної теорії права та галузевих правових дисциплін, а й відкриває набагато ширші можливості для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності, що в умовах бурхливого зростання обсягу нормативного матеріалу, поглиблення його суперечності забезпечує правозастосовувачів від догматизму, ухвалення несправедливих, неправових рішень.

2. Людиноцентристська переорієнтація загальнотеоретичного правознавства не означає заперечення зв'язків права з державою, як і самоцінності Української держави для її громадян. Проте за всієї важливості таких зв'язків право і держава являють собою самостійні складні системи. Особливості функціонування і розвитку цих систем, причому не тільки на рівні окремої країни чи регіону, а й загального характеру, не можуть бути виявлені і належним чином осмислені без відповідного предметного розчленування вказаних явищ. Держава як компонент юридичної науки в цілому та загальнотеоретичної її галузі зокрема має досліджуватися лише під кутом зору взаємодії з правом. Інакше кажучи, предметом загальнотеоретичної юридичної науки має бути не держава як соціальний інститут у всій багатоплановості його зв'язків і проявів, а держава як «публічно-правовий союз». Предметостворюючим для загальнотеоретичної юриспруденції, як і для юридичної науки в цілому, має виступати поняття права.

Попри те, що така позиція обґрунтовувалася (на основі звернення до історії становлення загальної теорії права, її еволюції, залучення досвіду європейських, зокрема, постсоціалістичних

країн) автором цих рядків, як і деякими іншими правознавцями на пострадянському просторі, вже порівняно давно, більше того, відповідні пропозиції ще у 2005 р. Національним університетом «Києво-Могилянська академія» і Координатором проектів ОБСЄ в Україні були спрямовані у Міністерство освіти і науки України, помітних змін у номенклатурі наук до цього часу не відбулося.

Відповідно до попередньої радянської традиції провідне місце в більшості навчальних дисциплін із загальної теорії держави і права, історії держави і права, історії політичних і правових учень (такі назви за паспортами спеціальностей досі мають ці науки і відповідні навчальні дисципліни) належить політологічним, державознавчим та іншим темам, що не мають безпосереднього стосунку до правознавства. Це призводить не тільки до розмивання меж предметів загальнотеоретичної юридичної науки (найбільші дублювання спостерігаються з предметом політичної науки [5, с. 88–94]), а й не сприяють формуванню світоглядних людиноцентристських позицій у студентів – майбутніх професійних юристів, які продовжують сприймати право як продукт діяльності держави, як систему встановлених чи санкціонованих нею норм, а не як самостійну історичну, соціальну і культурну цінність.

Дотепер деякі представники загальнотеоретичного правознавства за тією ж радянською традицією дотримуються думки, що держава і право, «як продукти соціально-економічного і політичного розвитку суспільства, разом виникають, проходять в основному одні і ті ж етапи розвитку, однаково характеризуються з огляду соціально-політичної суті, слугують одним і тим же цілям» [6, с. 74], а зв'язки між ними інтерпретують переважно або й суто в контексті причинно-наслідкових. У результаті цих ортодоксально-позитивістських підходів до співвідношення права і держави послаблюється увага загальної теорії права до таких надзвичайно важливих проблем, як відмінності у сутності держави і права та обумовлені цими відмінностями суперечності між ними, поліваріантна (полісистемна) природа взаємозв'язків між правом і державою та ін.

3. «Нездатність розглядати право поза державою, без опори на ідеологічний “костур” етатистської ідеології, як слушно зазначено у західній літературі, ускладнює також розвиток теорії і філософії права, перешкоджає постановці й аналізу нових проблем, зумовлених глибинними

процесами, що відбуваються у сучасному праві» [7, с. 531]. Ці слова звернені переважно до західноєвропейської правової теорії. Тим більше вони стосуються вітчизняного, як і пострадянського загалом, загальнотеоретичного правознавства. Воно еволюціонує надто повільно і не встигає за викликами часу і змінами, що відбулися як в Україні і на пострадянському просторі, так і у світі загалом за останні два з половиною десятиліття. Загальнотеоретичне правознавство продовжує висвітлювати й обговорювати переважно традиційні проблеми, які значною мірою дісталися від радянської епохи.

Не можна, звісно, стверджувати, що ці проблеми себе повністю вичерпали. І для них часто потрібен свіжий погляд, який враховував би як зміни, що відбулися в суспільному і правовому житті, так і здобутки інших наук, особливо тих, які сформувалися в останні десятиліття. Проте життя висуває на порядок денний чимало нових проблем, які потребують доктринального осмислення. Серед них можна назвати, зокрема, проблеми взаємодії публічного і приватного права, механізмів збалансування публічних і приватних інтересів у контексті вимог верховенства права, особливості національного правового менталітету і стилю юридичного мислення в цілому та їхні регіональні відмінності, моделі і правила юридичної аргументації та їхні національні особливості та інші, про які мова йтиме нижче.

Втім, заради справедливості слід сказати, що навіть ті теоретичні новели і практичні рекомендації, які відповідають сучасним європейським і світовим тенденціям розвитку права і могли б сприяти удосконаленню національної нормотворчої і правозастосовної юридичної практики, часто виявляються незатребуваними нормотворчими і правозастосовними органами. Їхня діяльність здебільшого, на жаль, орієнтована не на наукові здобутки, а на інші прерогативи – лобювання інтересів олігархічного капіталу, ситуативну політичну чи іншу корпоративну доцільність тощо.

4. Загальна теорія права в інтерпретації більшості сучасних вітчизняних авторів, якщо й не є «теорією права України», до чого в перші роки української незалежності намагалися схилити її деякі представники вітчизняної теоретико-правової думки, то в кращому разі – теорією права, що ґрунтується переважно або й суто на науково-правових здобутках євроатлантичної цивілізації. Теми чи відповідні підрозділи підручників і навчальних посібників із загальної теорії держави і права, присвячені неєвропейським правовим



системам та їхнім сім'ям, зосереджують увагу не стільки на впливі цих систем (правових сімей) на загальну теорію права і навіть не на особливостях науки про право у відповідних правових сім'ях, скільки на характеристиці специфічних рис самих цих сімей, тобто на питаннях, які становлять предмет порівняльного правознавства. Це також призводить до обмеження кола і змісту теоретико-правових досліджень, а зрештою, як слушно зазначено у західній літературі, підриває претензії на назву «загальна теорія права» [8; 9, с. 237].

Звісно, врахування особливостей теоретико-правової науки в неєвропейських правових сім'ях та їхнього впливу на загальну теорію права зовсім не означає спробу створення якоїсь уніфікованої глобальної теорії права. Повний відрив від національних та цивілізаційних правових традицій і особливостей внутрішнього права країни – такий самий нонсенс, як і їх абсолютизація. Це дуже важливо мати на увазі в умовах обраного Україною євроінтеграційного курсу.

Жодним чином не піддаючи сумніву правильності цього курсу, який по суті є продовженням (а точніше, відновленням) національної української ідентичності, разом з тим не можна не враховувати тих процесів у ЄС, які призвели до наростання у ньому кризових явищ, про які згадано вище.

Упродовж останніх майже двох століть домінантою глобалізаційних процесів у світі фактично був євроцентризм, відповідно до якого Європа зображалася як носій загальноцивілізаційних цінностей і універсальна модель світового розвитку. Хоч серед європейських цінностей визначальними визнавалися базові – невідчужувані права людини, демократія і верховенство права, які переважно сприймаються як загальнолюдські, в універсальній моделі розвитку на перший план висувалися не вони, а названі вище цінності індустріального капіталізму та відповідні їм функціональні економічні і політичні структури. Цьому вектору мали підпорядковуватися й національні правові системи. Звідси стимулювання (нерідко за допомогою тиску) їх адаптації до правових стандартів Західної Європи (вестернізації), гармонізації чи навіть уніфікації національного законодавства тощо. Як свідчить Угода про асоціацію між Україною і ЄС, у цьому, передусім, полягає загальна стратегічна спрямованість модернізації національної правової системи України.

Між тим, посилення взаємозалежності різних правових систем та їх конвергенція, які відбу-

ваються в сучасному світі і, особливо, в Європі, не означають повного підпорядкування однієї системи іншій, навіть більш розвиненій. Вони мають здійснюватися на принципах взаємоповаги та паритетності, збереження індивідуальності і самодостатності кожної з них. Інакше кажучи, постіндустріальна глобалізація не суперечить процесам регіоналізації, локалізації та індивідуалізації. Вони взаємопов'язані і є різними формами сучасних глобалізаційних трансформацій [2, с. 150–152].

Західна модель капіталізму та відповідні їй функціональні структури імплементовані в західну систему суспільних відносин, що спираються на специфічну ментальність їхніх суб'єктів [10]. Механічне перенесення цих структур на інший ментальний ґрунт, як правило, закінчується фіаско, що підтверджує досвід багатьох країн.

Досить яскраво це проявилось у спробі імплементувати в українські реалії капіталістичні цінності. На українському ментальному ґрунті вони набули спотвореного вигляду. Важко не погодитись у зв'язку з цим з думкою відомого американського публіциста і політолога Девіда Саттера, що «ключове завдання пострадянського світу полягало не в переході від соціалістичної форми власності до приватної (хоча це також було важливим), а у встановленні верховенства права. Якраз це завдання виконати не подужали: у підсумку закон не працює і власність перерозподілено на основі корупції та кримінальних зв'язків» [11].

Йдеться не про принципи цивілізаційні відмінності між Україною і Європою, як вважають деякі автори [12, с. 72–75], а саме про особливості національної ментальності, сформовані не тільки під впливом «казармового соціалізму», в якому перебувала Україна упродовж 70 років, а й попередніми віковими традиціями. Вони притаманні всім європейським, а тим більше неєвропейським народам.

З огляду на це слушними є пропозиції про необхідність збереження у процесі європейської модернізації власне «українського автохтонного культурного коду» та національної традиції, а не відмова від них, як це відбувалося в більшості західноєвропейських культур [13]. Вітаючи загалом ці благородні наміри (Україна справді багата духовними і культурними надбаннями), разом з тим слід поставити цілком логічні запитання: який той власне український автохтонний *правово-культурний* код, який потребує збереження? І що це за власне українська *правова* традиція, з допомогою якої, а не шляхом відмови від неї, може

відбуватися правова модернізація в українському її варіанті?

Переконливих відповідей на ці непрості запитання у філософії права і загальній теорії права немає. Навіть ті автори, які присвятили свої загалом цікаві монографічні дослідження правовим традиціям українського народу [14], основну увагу зосереджують на аналізі становлення і розвитку правової системи України, тобто на одному із значень правової традиції. Питання про те, що у цій традиції заслуговує збереження в процесі європейської інтеграції, а від чого необхідно відмовитись і як це зробити, зважаючи на консервативність традицій, залишається відкритим.

Здебільшого ж у вітчизняній філософсько-правовій і теоретико-правовій літературі обмежуються з цього приводу загальними закликами про необхідність відображення у праві національного духу, історичних традицій та національних звичаїв, психологічних властивостей характеру української нації тощо [15, с. 111–115].

5. Нових світоглядних підходів у контексті викладеного потребує ставлення до процесів соціалізації держав та їхніх взаємозв'язків із складовими верховенства права і правової держави.

У засобах масової інформації, Інтернеті, а часом і у науковій літературі, можна натрапити на діаметрально протилежні погляди на цю проблему. Одні, як правило, представники лівих політичних сил, закликають повернутись до властивого соціалізму жорсткого державного регулювання у сфері розподілу матеріальних благ, цін, тарифів тощо, яке на їхню думку, тільки й спроможне забезпечити соціальну справедливість і суспільну злагоду. Інші – переважно прихильники ліберального політичного спектра – вважають, що соціальна держава в різних її варіантах несумісна зі свободою особистості, на якій ґрунтуються принципи верховенства права і правової держави. Неминучим наслідком забезпечення такої свободи є істотне розшарування людей, їхня матеріальна нерівність. Звідси висновки про неможливість поєднання принципів верховенства права і соціальної держави, про необхідність повернення до традиційних ліберальних цінностей, які означають захист фундаментальних прав «природного походження» – життя, свободи, власності, а нерідко й твердження про банкрутство моделей соціальної держави [16, с. 4].

Очевидно, вирішення цієї непрості проблеми можливе не на шляху повернення до «соціалізму

радянського зразка» з його всеохопним державним регулюванням чи збереження здобутків індустріальної моделі капіталізму, тим більше у їх українському варіанті, а на зовсім іншій методологічній основі – синтезу соціальної парадигми лібералізму – поглиблення індивідуалізації особистості, її свободи і саморозвитку з соціал-демократичними принципами розвитку суспільства, зокрема забезпеченням соціальної справедливості. Глибоких теоретико-правових досліджень напрямів такого синтезу в загальній теорії права поки що немає.

6. Подальшого поглибленого теоретичного осмислення в контексті сучасних глобалізаційних трансформацій потребує також проблема співвідношення національних правових систем із міжнародними правовими системами. Хоч ця проблема належить до числа традиційних, вона до останнього часу перебувала переважно в полі зору правників-міжнародників, які нерідко схильні переоцінювати роль міжнародного права в національних правових системах, про що автору цієї статті вже доводилося писати на сторінках «Наукових записок НАУКМА». Зміни, що відбуваються нині в глобалізаційних процесах, вимагають більш зважених і збалансованих стосунків між міжнародним правом і правом ЄС, з одного боку, та національним правом, з іншого, які, не відкидаючи процесів конвергенції правових систем, гармонізації національного законодавства, його адаптації до базових європейських цінностей і стандартів, давали б змогу національним правовим системам зберігати свою специфіку, зумовлену історією їх становлення і розвитку, культурними, етнічними та іншими особливостями.

Осторонь уваги представників загальнотеоретичного правознавства залишаються, як правило, раніше невідомі національним правовим системам транснаціональні форми права, що виникли під впливом нетрадиційних чинників – розвитку транснаціональних корпорацій, неурядових організацій, громадських рухів тощо, тобто форм, до творення яких держави не мають стосунку, але вплив яких на національні правові системи дедалі зростає. Складні й суперечливі відносини таких форм права з національним законодавством поки що не стали предметом глибокого теоретичного аналізу вітчизняної загальної теорії права.

7. В умовах глобалізації все інтенсивніше розвиваються інтеграційні процеси між науками, в результаті яких з'являються нові напрями досліджень на перетині різних галузей знань –

герменевтики, семіотики, синергетики, феноменології, комунікативної філософії тощо. Віддаючи належне цим та іншим напрямам, разом з тим не можна не зазначити, що чимало досліджень, які здійснюються на межі наук, доволі часто обмежуються «переодяганням» загалом відомих правознавству положень у нову, інколи сумнівну, а часом і зовсім чужу для нього термінологію, що не дає належного приросту наукових знань. Особливо «грішать» цим деякі праці з філософії і соціології права, правової лінгвістики, семіотики та ін. Вони часто свідчать про надмірну абстрактність міркувань їхніх авторів, віддаленість від «грунту права», що, як підтверджує досвід подібних досліджень на Заході, не сприяє авторитету таких праць серед юристів-практиків.

8. Під впливом процесів, які відбуваються в сучасному світі, слід, на наш погляд, переглянути все ще поширену у пострадянському загальнотеоретичному правознавстві тезу К. Маркса про відсутність у права власної історії, навіяну уявленнями про історію людства як єдиний стадійно-поступальний процес, у якому свою неперервність зберігає лише один елемент – економічний, а всі інші – політика, релігія, право тощо – позбавлені власної неперервності. Вони є відображенням конкретної економічної реальності, а тому «право не може бути вище, ніж економічний устрій і зумовлений ним культурний розвиток суспільства» [17, с. 6].

Сумнівність цієї тези, знову-таки, підтверджується моделлю індустріальної глобалізації, що відходить у минуле. Історичний досвід переконливо засвідчує, що економіка не може бути нейтральною до духовних і культурних цінностей. Однією із визначальних серед них є саме право та нагромаджені упродовж його багатоміліардної історії правові цінності, концентрованим виразом яких є, насамперед, універсальні, загальноцивілізаційні принципи права. Вони формувалися під визначальним впливом багатьох чинників – як економічних, так і політичних, моральних, релігійних, технічних тощо. Звідси випливає, що право має власну внутрішню логіку розвитку, межі якої задані не тільки і навіть не стільки економікою («економічним базисом»), скільки тими базовими, основоположними цінностями, на яких воно ґрунтується, – людській гідності, справедливості, індивідуальній свободі особистості, невідчужуваних правах людини. Саме вони, як зазначалося, мають бути покладені в основу постіндустріальної моделі глобалізації.

Для остаточного подолання вказаної Марксової тези плідними видаються думки низки філософів та істориків про необхідність полівимірного підходу до історичного процесу та розрізнення декількох самостійних його вимірів, що співіснують у часі, зокрема, технічного, економічного, політичного.

До них варто віднести також правовий вимір. Його автономність переконливо доводять історичні факти: від римського права, яке завдяки неперевершеній розробці юридичних відносин випередило епохи і стало основою сучасного приватного права, до провідної ролі права у новітніх соціальних перетвореннях, що підтверджується практикою окремих високорозвинутих країн. Так, неухильно виконуваний шведський постулат – «країна будується на законах та їх додержанні», взятий на озброєння ще декілька століть тому, ліг в основу консенсусу, який дав змогу в середині минулого століття розпочати реалізацію «шведської моделі» перетворення держави і суспільства, привабливість якої помітно зростає в Європі і світі, у тому числі в Україні. Можна згадати в цьому ж ряду значення «правового ренесансу» (після антиправового безкраю, нерідко у формі закону, під час нацизму) для відновлення зруйнованої післявоєнної Німеччини, «японського дива» тощо.

На жаль, у сучасній Україні доводиться констатувати протилежні тенденції – посилення правового нігілізму, який особливо наглядно, хоч як це прикро, виявляється у верхніх ешелонах влади. Приклади, коли право приносять у жертву політичній, корпоративній чи іншій доцільності, стали наскільки масовими, що навіть простий їх перелік зайняв би, очевидно, не одну сторінку. Серед них як систематичні, що стали вже «притчею во язицех», – постійні порушення народними депутатами України конституційної вимоги особистого голосування, так і ситуативні, але не менш брутальні. Згадаймо хоч би прийняття 2 червня 2016 р. Закону України «Про судoustрій і статус суддів» раніше, ніж Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», якому Закон «Про судoustрій...» мав би відповідати.

Наслідком такого антиправового, антиконституційного свавілля є наростання суперечностей у законодавстві, його невідповідностей не тільки Конституції України і європейським стандартам (наприклад, того ж Закону «Про судoustрій і статус суддів»), а й здоровому глузду. Чого вартє, приміром, встановлення «захмарних» заробітних плат для тих самих суддів

Законом «Про судоустрій...» на тлі навіть суттєво підвищеної мінімальної зарплати для громадян України. Як засвідчила цілком прогнозована громадська реакція на цю владну щедрість (за рахунок платників податків), суддям вона не додасть авторитету, як і не спроможна стати надійним засобом викоринення корупції в суддівському середовищі. Для цього потрібна насамперед політична воля і системна боротьба з корупцією у всіх гілках влади та на всіх її рівнях, чого поки що явно бракує.

Хоч як це парадоксально, правовий нігілізм нерідко химерно поєднується з правовим, особливо конституційним, ідеалізмом: внесення змін до Основного Закону чи навіть прийняття нової Конституції України часто розглядається політиками, а іноді й правниками, як панацея від всіх наших нинішніх негараздів. При цьому ігнорується те, що конституційний лад у державі ґрунтується не тільки, а часом навіть не стільки на максимальній визначеності тексту Конституції, чого досягти практично неможливо, скільки на її неухильній виконуваності. Саме це є вирішальною запорукою утвердження верховенства права в державі, без якого будь-які економічні реформи приречені.

Полівимірний підхід до історичного процесу відкриває також можливості для поглибленого осмислення проблеми закономірностей виникнення, розвитку і функціонування права і держави та періодизації їхнього розвитку, що особливо актуально для України, яка впродовж декількох століть не мала власної державності, що хоч і загальмувало, проте не зупинило процесу розвитку часто відмінного від метрополій самобутнього українського права, що підтверджують, зокрема, його правові пам'ятки попередніх епох. Виявлення таких закономірностей – один з важливих напрямів загальнотеоретичних правових досліджень.

9. Віддаючи належне юридичній науці у розвитку сучасного права, разом з тим не варто пе-

ребільшувати її значення для його функціонування та розвитку. За усталеною з попередніх часів традицією це особливо відчутно проявляється у вітчизняній загальнотеоретичній юридичній літературі, в якій будь-яка правова проблема – від праворозуміння і правотворчості до правозастосування і тлумачення юридичних текстів – часто розглядається суто крізь призму наукових критеріїв – раціональності, об'єктивності, нейтральності, верифікованості тощо.

Насправді ж природа як самого права, так і правотворчості, правозастосування та тлумачення набагато складніша. Її не можна пояснити тільки на основі використання наукових критеріїв, за допомогою притаманної науці категорії істини. І не лише з огляду на те, що юридична наука, як і будь-яка інша наука, не всемогутня, вона не може дати вичерпні і своєчасні відповіді на всі питання, що виникають у процесі правотворчості і правозастосовної діяльності, а й тому, що наука не є єдиною, а нині, як вважають деякі автори, й основною формою знання, вона вже не займає того становища, яке їй приписувалося в епоху так званого «сцієнтизму» [18, с. 131].

Духовно-практичне освоєння соціальної дійсності з огляду на її багатоманітність не зводиться до наукового пізнання з його орієнтацією на названі вище критерії науковості. Таке освоєння здійснюється також в інших специфічних формах, кожна з яких має відносну самостійність, яка проявляється, зокрема, в наявності власних «приладів» (інструментів, засобів і способів) орієнтації в соціальному середовищі. До цих форм найчастіше відносять мораль, релігію і мистецтво. Є всі підстави до специфічних форм освоєння соціальної дійсності (світосприйняття) відносити також право. Питання про механізми правового світосприйняття, їх особливості порівняно з наукою та іншими формами освоєння дійсності також потребують поглибленого дослідження.

#### Список літератури

1. Гальчинський А. Глобальна перспектива – не багатополлярний, а полярний світ. Інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» / А. Гальчинський // ДТ.УА, 4 лютого 2017 року.
2. Удовика Л. Г. Методологічні зрушення у юридичній науці в умовах глобалізаційних трансформацій правової сфери / Л. Г. Удовика // Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2017. – 658 с.
3. Broekman Jan M. Droit et antropologie / Jan M. Broekman. – Paris, 1993.
4. Дамирли М. А. Право и история: эпистемологические проблемы: Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания / М. А. О. Дамирли. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2002. – 454 с.
5. Козюбра М. Політична наука і теоретико-історична юриспруденція: проблема розмежування предметного поля / М. І. Козюбра // Політична наука в Україні: стан та перспективи розвитку. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – 348 с.
6. Онищенко Н. М. Про методологію наукового знання (деякі узагальнені міркування щодо теорії держави і права) / Н. М. Онищенко // Методологія в праві : монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2017. – 658 с.



7. Melkevik B. La philosophie du droit dans le tour billon de la modernité / В. Melkevik // Мелкевик Б. Философия права в потоке современности / пер. с фр. М. В. Антонова, А. Н. Остраух // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1.
8. Twining W. General jurisprudence / W. Twining // Derecha y Justicia en un asosiedad global. – Granada, 2005.
9. Твайнинг У. Общая теория права / У. Твайнинг ; пер. с англ. М. В. Антонова // Российский ежегодник теории права. – 2010. – № 3. – С. 237.
10. Гальчинський А. Кінець євроцентризму: що далі? Інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» / А. Гальчинський // ДТ. УА. – 4–10 березня 2017 р.
11. Газета «День». – 2014. – № 2–3, 10–11 січня.
12. Оборотов Ю. Н. Месторазвитие и цивилизационная принадлежность украинского права / Ю. Н. Оборотов // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірн. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2013. – 352 с.
13. Окара А. Культурний суверенітет нації в добу постмодерну, або Як перекодувати «локальну культуру» / А. Окара // Дзеркало тижня. – 2007. – 10 листопада.
14. Лобода Ю. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – 280 с.
15. Беленчук П. Д. Філософія права : навч. посібник / П. Д. Беленчук, В. Д. Гвоздецький, С. С. Сливка. – К. : Атіка, 1999. – 208 с.
16. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 320 с.
17. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Т. 13.
18. Честнов И. Л. Постклассическая теория права : монография / И. Л. Честнов. – СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 650 с.

*M. Koziubra*

### JURISPRUDENCE WITHIN MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

*The article outlines the range of issues emerging within the sphere of general jurisprudence. The issues are outlined under the conditions of systemic crisis related to the globalization type based on the values of the industrial type capitalism and the formation of its new postindustrial model. The defining feature of this model should be the anthropocentric direction. Therefore, the main focus is placed on the necessity of ideological and methodological reframing of the ties of the law with economics, politics, state, which in post-Soviet jurisprudence still keep being interpreted within the scope of prior Marxist and positivist traditions and reorientation of the law on human, who is its main creator, carrier, and user.*

*The author challenges the widely known thesis of K. Marx stating that the law is a reflection of the exact economic reality, and thus “may not be higher than the economic regime and the cultural development of the society which was influenced by it.” The article provides the position that economics may not be neutral to spiritual and cultural values with law being one of them, accompanied by the other values gathered throughout the longstanding history. These values are mostly concentrated in legal principles. Therefore, it is stipulated that the law has its own logic of development, distinct from the economics, politics, and state.*

*This, in its turn requires rethinking of the links between the state and the law, refusal of the perception of the still popular post-Soviet approach of regarding them as the issues of a single essence, as well as the perception of the joint existence of state and law within a single theoretic discipline of the Theory of State and Law, and the need of the transformation of the subject within the scope of modern labor market demands.*

*The article also raises the issues of the necessity of the move of the national general theory of law through the borders of the “theory of law of Ukraine” as well as the widening of the scope and substance of theoretical and legal research, transformation of their substance within the scope of the “general theory of law” subject name. This does not render the creation of a unified theory of law and does not decline the regionalization, localization, and individualization processes within the scope of great interdependence of different legal systems.*

*The approach to socialization of states and the ties of this process with the elements of rule of law and legal state, the issue of the correlation of international law with national legal orders, transnational forms of law appearing under the influence of non-traditional globalization sources, etc., requires (in the author's view) new existentialist and methodological approaches based on the context reflected upon above.*

**Keywords:** globalization, postindustrial globalization, challenges, jurisprudence, anthropocentric direction, law, economics, state, values, tendencies of law development, national legal system.

*Матеріал надійшов 07.03.2017*